

Панченко О. В.,
здобувач кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ (ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)

CONSTITUTION OF THE INSTITUTE OF CRIMINAL LIABILITY IN UKRAINE (COMPARATIVE LEGAL ASPECTS)

У статті висвітлено питання щодо виникнення та становлення інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб в Україні, виокремлено його характерні риси. Зроблено порівняльний аналіз національної, англосаксонської та континентальної моделей.

Ключові слова: юридична особа, кримінальна відповідальність, юридична особа, щодо якої здійснюється кримінальне провадження.

В статье освещены вопросы, касающиеся возникновения и становления института уголовной ответственности юридических лиц в Украине, выявлены его характерные черты. Осуществлен сравнительный анализ национальной, англосаксонской и континентальной моделей.

Ключевые слова: юридическое лицо, уголовная ответственность, юридическое лицо, в отношении которого осуществляется уголовное производство.

The article deals with the issue of the emergence and establishment of the institute of criminal liability of legal entities in Ukraine, distinguishing its characteristic features. A comparative analysis of the national and Anglo-Saxon models and continental models was made.

Key words: legal entity, criminal liability, legal entity, which is subject to criminal proceedings.

Спрямування вектора економічної політики багатьох держав світу, зокрема України, на перехід від монополії у сфері народного господарства до змішаної форми управління стало передумовою появи значної кількості юридичних осіб різних організаційно-правових форм. Будучи активними учасниками ринкових відносин, вони у процесі своєї діяльності нерідко вчиняють різного роду правопорушення, наслідком чого є застосування юридичної відповідальності, що має цивільно-правовий, господарсько-правовий, адміністративний та інший характер.

На окремих етапах формування суспільних відносин, пов'язаних із необхідністю їх «оздоровлення» від негативних протиправних проявів, об'єктивно виникає потреба у застосуванні до юридичних осіб найбільш суворого виду впливу, що передбачений законодавством, такого як притягнення до кримінальної відповідальності.

Мета статті – виокремити характерні риси вітчизняного інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб порівняно з англосаксонською та континентальною моделями.

Прагнення України стати повноправним учасником європейського співтовариства потребує від держави вжиття дієвих заходів, зокрема законодавчих, спрямованих на імплементацію загальновідомих у світі стандартів функціонування суспільства у національне середовище. Не є винятком із цього питання і сфера боротьби зі злочинністю. Ратифікація нашою державою значної кількості міжнародно-правових актів, що прямо рекомендують державам-учасникам запровадити кримінальну відповідальність юридичних осіб, потребує іншого погляду на існування

відповідного інституту у правовому полі України. Досить згадати такі документи, як Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності (15.11.2000 р.) [1], Конвенція ООН проти корупції (31.10.2003 р.) [2]; Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією Ради Європи (27.01.1999 р.) [3]; Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму (16.01.2005 р.) [4]; Конвенція про кіберзлочинність (23.11.2001 р.) [5] та інші.

На законодавчому рівні на необхідності застосування кримінальної відповідальності щодо юридичних осіб як дієвого засобу перешкодження негативним проявам у суспільстві наголошувалося ще у 2008 р., що було закріплено Концепцією реформування кримінальної юстиції України, затвердженої Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008 [6].

Проведена на попередніх етапах дослідження проблематики кримінальної відповідальності юридичних осіб робота дала змогу виокремити основні риси зазначеного інституту, що притаманні англосаксонській та континентальним моделям [7]. Зокрема, в англосаксонській правовій системі він має такі ознаки:

а) порядок і підстави притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб здебільшого регулюються на доктринальному рівні та формуються за допомогою судової практики;

б) суб'єктом відповідальності можуть бути юридичні особи будь-якої організаційно-правової форми;

в) юридична особа фактично може бути притягнута до кримінальної відповідальності за будь-яке правопорушення, передбачене законом, за винятком

деяких ситуацій, які передбачають особисту відповідальність. При цьому це може бути як активна поведінка, так і бездіяльність;

г) до кримінальної відповідальності за злочин, який вчинений в «інтересах юридичної особи», можуть бути притягнуті як фізична та юридична особа разом, так і кожний із суб'єктів окремо, незалежно один від одного;

д) для притягнення юридичної особи до кримінальної відповідальності досить лише встановити факт вчинення кримінального правопорушення та наявність наслідків. Вину юридичної особи доказувати не потрібно («абсолютна відповідальність»);

е) умовою, за якої суспільно небезпечне діяння фізичних осіб визнається вчиненим в інтересах юридичної особи, є правило «ототожнення», відповідно до якого юридичні особи несуть відповідальність за дії своїх представників, якщо ті діяли в межах своїх повноважень за трудовим договором (наказом, розпорядженням), можуть впливати на роботу корпорації через органи управління (рада директорів, засновники) або таке діяння за своєю суттю відповідало практиці ведення справ на підприємстві; мали намір принести користь корпорації, хоча цей мотив міг поєднуватися з іншими спонукальними мотивами, і сам факт отримання вигоди корпорацією обов'язковим не є;

є) законодавством не визначена конкретна система покарань, що застосовується до юридичних осіб, які підлягають кримінальній відповідальності, але це може бути лише відповідальність, що має майновий характер (конфіскація або штраф).

Натомість континентальній моделі притаманні такі риси:

а) порядок і підстави притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб здебільшого регулюються на законодавчому рівні;

б) суб'єктом відповідальності можуть бути юридичні особи будь-якої організаційно-правової форми, за винятком держави;

в) за загальним правилом юридична особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності лише за правопорушення, перелік яких чітко визначений у законі;

г) кримінальна відповідальність юридичної особи є додатковою, оскільки санкції за злочин можуть бути застосовані до неї тільки поряд із фізичними особами, а не замість них;

д) для притягнення юридичної особи до кримінальної відповідальності досить лише встановити факт вчинення кримінального правопорушення та наявність наслідків. Вину юридичної особи доказувати не потрібно («абсолютна відповідальність»);

е) діє принцип «ототожнення», відповідно до якого юридична особа притягується до відповідальності в межах кримінального закону лише за дії представників, вчинених в її інтересах і на її користь;

є) законодавством визначена конкретна система покарань (заходів кримінально-правового впливу), що застосовується до юридичних осіб, які підляга-

ють кримінальної відповідальності, при цьому відповідальність має не тільки майновий характер.

Каталізатором запровадження інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб в Україні, який мав гостро науково-дискусійний характер, стало намагання нашої спільноти стати повноправним членом європейського співтовариства, зокрема, отримати безвізовий режим між країнами Європейського Союзу та Україною. Результатом цієї діяльності стала поява Плану дій із лібералізації візового режиму [8], умови якого зобов'язували нашу державу реформувати законодавство про запобігання і боротьбу з корупцією та організованою злочинністю, що спрямовано на протидію та боротьбу з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму (2.3 Блок 3: Громадський порядок та безпека).

Наслідком виконання Україною своїх зобов'язань відповідно до Плану дій з лібералізації візового режиму стало прийняття 23.05.2013 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» [9]. У пояснювальній записці до закону зазначено, що «з метою протидії злочинній діяльності в інтересах юридичних осіб на міжнародному рівні низкою міжнародних договорів, серед яких, зокрема, Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією, Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму, Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму, учасницею яких є також і Україна, передбачено обов'язок держав-учасниць щодо запровадження відповідальності юридичних осіб за передбачені цими міжнародно-правовими актами злочини»; закон «спрямований на забезпечення виконання рекомендацій Групи держав проти корупції (GRECO), Спеціального Комітету експертів Ради Європи з питань оцінки заходів боротьби з відмиванням коштів (MONEYVAL), а також на вирішення питань про реалізацію низки міжнародних договорів України в частині встановлення відповідальності юридичних осіб»; прийняття закону «сприятиме виконанню взятих Україною зобов'язань щодо встановлення відповідальності юридичних осіб за злочини, а також дасть змогу привести положення вітчизняного законодавства у відповідність із міжнародними стандартами у цій сфері» [9].

Зазначеним вище законом загальна частина Кримінального кодексу України (надалі – КК України) доповнена розділом XIV «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб», а у Кримінальному процесуальному кодексі України з'явилася окрема процедура, що визначає процесуальний порядок кримінального провадження щодо юридичних осіб.

Аналіз окреслених новацій законодавства дає підстави дійти у порівняльному аспекті деяких висновків щодо моделі інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб, що має місце у правовому полі України. Зокрема:

а) підстави та процесуальний порядок притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб регламентується винятково на законодавчому рівні;

б) кримінальним законом передбачений вичерпний перелік злочинів, зазначений у п.п. 1–4 ч. 1 ст. 96-3 КК України, за вчинення яких юридична особа потенційно може бути притягнута до відповідальності в межах кримінальної процесуальної процедури;

в) до відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення можуть бути притягнуті юридичні особи будь-якої організаційно-правової форми, створені відповідно до вимог національного чи міжнародного права (суб'єкти приватного та публічного права, резиденти та нерезиденти України). При цьому кваліфікація злочину прямо впливає на визначення видів (форм) юридичних осіб, які можуть підлягати такому виду відповідальності;

г) за загальним правилом кримінальна відповідальність юридичної особи є додатковою, оскільки санкції за злочин можуть бути застосовані до неї тільки поряд із фізичними особами, а не замість них;

д) КК України встановлює чітко визначену систему санкцій, що має назву «заходи кримінально-правового характеру», які можуть застосовуватися до юридичних осіб у кримінальному судочинстві.

Відповідні заходи мають майновий (штраф, конфіскація майна) та немайновий характер (ліквідація);

е) у правовому полі України діє принцип «абсолютної відповідальності» юридичної особи у кримінальному судочинстві. Іншими словами, для застосування до неї заходів кримінально-правового характеру досить лише встановити визначений у п.п. 1–4 ч. 1 ст. 96-3 КК України склад кримінального правопорушення фізичної особи. Вину юридичної особи доказувати не потрібно;

є) діє принцип «ототожнення», суть якого полягає в тому, що юридична особа притягується до відповідальності в межах кримінального закону лише за дії її уповноважених осіб, критерії визначення яких зазначені у примітці до ст. 96-3 КК України. При цьому закон розрізняє дії таких осіб, вчинені як від імені юридичної особи, так і від імені та в інтересах юридичної особи, а також бездіяльність.

Висновки. Оцінка сутності інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб в Україні дає підстави стверджувати, що за своїми ознаками він є подібним до континентальної моделі. Водночас йому притаманні й індивідуальні специфічні особливості, які відповідають суспільно-політичній та соціально-економічній ситуації в державі, а також стратегії держави у питанні боротьби зі злочинністю. Відповідна специфіка має стати предметом подальшого наукового дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності [Електронний ресурс] : // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_789/print1443168641318354 (дата звернення: 24.07.2017). – Назва з екрана.
2. Конвенція ООН проти корупції [Електронний ресурс] : // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 (дата звернення: 24.07.2017). – Назва з екрана.
3. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією Ради Європи [Електронний ресурс] : // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_101 – (дата звернення: 24.07.2017). – Назва з екрана.
4. Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму [Електронний ресурс] : // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_712 (дата звернення: 24.07.2017). – Назва з екрана.
5. Конвенція про кіберзлочинність [Електронний ресурс] : // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_575 (дата звернення: 24.07.2017). – Назва з екрана.
6. Концепції реформування кримінальної юстиції України [Електронний ресурс] : // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/311/2008> (дата звернення: 24.07.2017). – Назва з екрана.
7. Панченко О.В. Зарубіжний досвід функціонування та історія становлення інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб / О.В. Панченко, // Право і суспільство. – 2017. – Вип. 4.
8. План дій з лібералізації візового режиму [Електронний ресурс] : // Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/document/244813925/План%20д_й%20щодо%20л_берал_зац_%20_С%20в_зового%20режиму%20для%20Укра_ни.pdf (дата звернення: 24.07.2017). – Назва з екрана.
9. Закон України від 23.05.2013 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» [Електронний ресурс] : // Верховна Рада України: офіц. веб-портал. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/314-18> (дата звернення: 24.07.2017). – Назва з екрана.
10. Пояснювальна записка до проекту Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» [Електронний ресурс] : // Верховна Рада України : офіц. веб-портал. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46901 (дата звернення: 24.07.2017). – Назва з екрана.